

ויהי בחצי הלילה

מים ראשונים: בסדר הקריאה בארץ ישראל, "ויהי בחצי הלילה" היא הסדרה העשירית בספר שמות אשר משתרעת על פסוקים כט-נא בפרק יב. ראה חלוקת הסדרות לפי סדר הקריאה הארץ ישראל במחזור שלוש וחצי שנתי [באתר מחלקי המים](#).

וְיִהְיֶה בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה וְהָיָה הַכָּהֵן כָּל בְּכוֹר פְּאָרֶץ מִצְרַיִם: (שמות יב כט).¹

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה כֹּה אָמַר ה' כַּחֲצֹת הַלַּיְלָה אֲנִי יוֹצֵא בְּתוֹךְ מִצְרַיִם: (שמות יא ד).²

ובכן ויהי בחצי הלילה. אז רוב ניסים הפלאת בלילה: (פיוט ינני בסוף ההגדה לאחר "נרצה").³

גמרא ברכות ט א – גאולה בלילה, יציאה ביום

כשנגאלו ישראל ממצרים - לא נגאלו אלא בערב ... וכשיצאו - לא יצאו אלא ביום.⁴

בראשית רבה מג ג, פרשת לך לך – פורע שטרו של אברהם

"ויוחלק עליהם לילה" (בראשית יד טו) - רבי בנימין בר יפת משם ר' יונתן: הלילה נחלק מאליו. ורבותינו אומרים: יוצרו חילקו.⁵ אמר הקב"ה: אביהם פעל עמי בחצי הלילה, אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה. ואימתי? במצרים, שנאמר: "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור וגו'" (שמות יב כט). אמר רבי תנחומא: יש שמוציאים לשון אחרת, אמר הקב"ה: אביהם יצא בחצי הלילה, אף אני אצא עם בניו בחצי הלילה, שנאמר: "כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים" (שמות יא ד).⁶

¹ עוד כמה "חצות" או "חצי הלילה" יש לנו בתנ"ך: שמשון קם בחצי הלילה ועוקר את שערי העיר עזה, ככתוב: "וַיִּקַּם בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה וַיִּצְאֵהוּ בְּדִלְתוֹת שַׁעַר הָעִיר ... וַיַּעֲלֵם אֶל רֹאשׁ הָהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי חֶבְרוֹן" (שופטים טז ג), בועז מגלה את רות השוכבת מרגלותיו בחצי הלילה ככתוב: "וְיִהְיֶה בַּחֲצֵי הַלַּיְלָה וַיִּחְרַד הָאִישׁ וַיִּלְפַּת וְהִנֵּה אִשָּׁה שֹׁכֶבֶת מְרִגְלָתִיר" (רות ג ח), דוד, מצאצאיהם, מייסד את "תיקון חצות": "חֲצוֹת לַיְלָה אָקוּם לְהוֹדוֹת לָךְ עַל מִשְׁפָּטֵי צְדָקָךְ" (תהלים קיט סב). ויש עוד אחד, איוב לד כ: "רָגַע יָמְתוּ וַחֲצוֹת לַיְלָה יִגְעָשׁוּ עִם וַיַּעֲבְרוּ וַיִּסְרוּ אֲבִיר לֹא בָיִד" - שיש מפרשים (שמות רבה יח ד ורש"י באיוב שם), שהמדרשים וחז"ל רואים בו רמז למכת בכורות.

² איחרנו את המוקדם והקדמנו את המאוחר. הפסוק הראשון שהבאנו הוא תיאור הביצוע - מכת בכורות שארעה בחצות הלילה, ואילו כאן הוא הפסוק בו משה מבשר לפרעה - מתריע - על מכת בכורות. בין שניהם, ניצבת פרשת "החודש הזה לכם" והציווי על קרבן פסח. הפסוק זה, וכן הבדלי הלשון שבין "כחצות הלילה" של ההתרעה ובין "בחצי הלילה" של הביצוע, הוא מהנושאים שהפרשנים והמדרשים עומדים עליהם ואף אנו ניצוק עליהם מעט מים.

³ בפיוט **ויהי בחצי הלילה**, שחיבר **ינני** מפייטני ארץ ישראל הקדומים (מאה 6), מתווספים עוד אירועים, כולם עפ"י מדרשי חז"ל עם סמך במקרא: אבימלך ואברהם, לבן ויעקב, מאבק יעקב והמלאך, תבוסת אשור בירושלים, פסל נבוכדנצר, דניאל, מרדכי והמן ועוד. הפיוט אגב לא טוען שכל אלה אירעו בדיוק בחצות הלילה, רק "בלילה". רק הפזמון חוזר ואומר: "ויהי בחצי הלילה".

⁴ על יציאת בני ישראל ממצרים שהייתה בעיצומו של יום טו בניסן, כבר הארכנו לדון בדברינו **בעצם היום הזה** בפרשה זו בשנה האחרת. התחלת הגאולה הייתה בחצות הלילה, במכת בכורות, כאשר פרעה אומר: "קומו צאו מתוך עמי". אבל היציאה הייתה בחצות היום (ומכאן גם קביעת מועד שחיטת קרבן הפסח מחצות היום ואילך, כפי שהראינו שם). פער הזמנים בין חצות הלילה ובין חצות היום, בא לאפשר לבני ישראל להיות 12 שעות בני חורין במצרים עצמה: לקיים את מצוות הפסח, לשאול את כלי הכסף והזהב ולצאת באופן מסודר (ולמשה, לאתר את ארונו של יוסף ולהוציאו מהנילוס, שם שקעו אותו המצרים בארון של ברזל, תנחומא בשלח ב, גמרא סוטה יג ע"א, מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פתיחתא ועוד). להראות לכל שאינם יוצאים כגנבים בלילה: "שלא יאמרו המצריים בגניבה יצאו" (פסיקתא זוררתא (לקח טוב) שמות יב נא), "לא במהומה, אלא מטורקסין" (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק נ). ובפרקי דרבי אליעזר פרק מז: "הריני מוציאם בחצי היום ובגבורת השמש, שנאמר: ויהי בעצם היום הזה". ראה עוד את שיטתו המיוחדת של אבן עזרא בפרשת בא, שמות יב לא, על הכינוס ההדרגתי של בני ישראל. אבל אנחנו מתמקדים הפעם על עצם הלילה ולא על עצם היום.

⁵ קטע זה מוסבר במדרש פסיקתא דרב כהנא הסמוך וקשור לזמן לא-זמן של חצות הלילה וליכולת לדייק בו. ראה דברינו להלן.

⁶ ראה כמו כן, מדרש תנחומא (בובר) פרשת לך לך סימן יא: "אמר לו הקב"ה: אתה עשית עמי מאמש עד חצי הלילה, והרגת בשונאי, חייך אני עושה עם בניך מחצות עד הבקר והורג בשונאייהם, שנאמר: ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט)". וכן רבים. אבל הקשר עם אברהם איננו השבת טובה גרידא. גלות מצרים יסודה בברית בין הבתרים ובאה בשל אברהם שפקפק ואמר: "במה אדע כי אירשנה" (נדרים לב א). הגיעה השעה לפרוע את השטר ולפצות את בניו של אברהם על השעבוד שבא בעטיו של זקנם. ראה רעיון זה גם בפסיקתא רבתי (איש שלום) הוספה א פיסקא ב - ויהי בחצי הלילה: "כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים וגו'" (שמות יא ד) - וכי יש יציאה לפני הקב"ה? ... ומה שכתב אני יוצא? א"ר: כביכול כאדם שפורע שטרו ויוצא לחירות. אמר הקב"ה: הואיל ופרעתי את השטר שהייתי חייב לאברהם זקינם, שאמרתי: וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי (בראשית טו יד), הריני יוצא בראש גלוי, שנאמר: ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא וגו' ". וכן הוא במדרש אגדה (בובר) שמות פרשת בא פרק יב: "כחצות הלילה אני יוצא. אני נכנס מיבעי ליה! אלא הכי אמר הקב"ה: אני יוצא מחובתי שהבטחתי לאברהם אביכם, בעת שרדף אחר המלכים, שנאמר: ויחלק עליהם לילה וגו' (בראשית יד טו). ואמר אברהם אבינו: אותה חצי לילה, מדוע אין אתה נותנה לי? אמר לו הקב"ה: צריך אני אותה לבניך, שעתיד אני לעשות בה גאולה, וזו היא יציאת מצרים, ולכן אמר אני יוצא מחובתי". ראה דברינו [לי ולכם היא הגאולה](#) וכן [בשביל מי נגלה הקב"ה במצרים](#).

פסיקתא דרב כהנא פיסקא ז ויהי בחצי הלילה – חצות של האדם וחצות של הקב"ה

תני ר' שמעון בן יוחאי: משה לא היה יודע לא עתותיו ולא רגעיו ולא זמניו של לילה, לפיכך אמר: "כחצות הלילה" (שמות יא ד), אבל הקב"ה יודע עתותיו ורגעיו וזמניו של לילה, לפיכך הוא נכנס בו כחוט שיערה.⁷ ומי חלקו? ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן: הלילה נחלק מאליו. רבותינו אמרו יוצרו חלקו.⁸ הכא את אומר: "ויהי בחצי הלילה" (שמות יב כט), ולהלן את אומר: "ויחלק עליהם לילה" (בראשית יד טו) - אמר ר' תנחומא: אביכם יצא עמי בחצות ואני יוצא עם בניו בחצות. ורבנן אמרי: אמר הקב"ה: אביכם יצא עמי מאמש עד חצות ואני יוצא עם בניו מחצות עד הבוקר.⁹

מכילתא דרבי ישמעאל בא מס' דפסחא פרשה יג ויהי בחצי הלילה - עד חצות

"ויהי בחצי הלילה", למה נאמר? לפי שנאמר: "ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא וגו'" (שמות יא ד) שאי אפשר לבשר ודם לעמוד על חציו של לילה.¹⁰ אבל כאן, יוצרו חלקו. רבי יהודה בן בתירה אומר: היודע שעותיו ועונותיו הוא חלקו.¹¹ רבי אליעזר אומר: נאמר כאן לילה ונאמר להלן לילה - מה להלן עד חצות, אף כאן עד חצות.¹²

⁷ השווה עם המעבר ממלאכת הבריאה בששת ימי המעשה לשבת בה כלתה המלאכה: "רבי שאָלו לרבי ישמעאל בן ר' יוסי, אמר לו: שמעת מאביך, מהו ויכל אלהים ביום השביעי? אתמהא. אמר לו: כזה שהוא מכה בקורנס על גבי הסדן. הגביה מבעוד יום והורידה משתחשך. אמר ר' שמעון בן יוחאי: בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השיערה" (בראשית רבה י ט). בדברינו **ויכל אלהים ביום השביעי**. מקור הביטוי הוא אולי מהתנ"ך, ספר שופטים כ טז בתיאור כישוריהם של בני בנימין בפרשת פילגש בגבעה: "כל קולע באבן אל השערה ולא יחטיא". אך 'חוט השיערה' הוא ביטוי של חז"ל כפי שראינו בשני מקורות אלה. כך גם בתוספתא עדויות פרק א הלכה יד: "שהימים והלילות כחוט השיערה לפני המקום". ובגמרא סוכה נב ע"א: "לעתיד לבוא מביאו הקב"ה ליצר הרע ושוחטו בפני הצדיקים ובפני הרשעים. צדיקים נדמה להם כהר גבוה, ורשעים נדמה להם כחוט השיערה ... צדיקים בוכין ואומרים: היאך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה! ורשעים בוכין ואומרים: היאך לא יכולנו לכבוש את חוט השיערה הזה". ויש עוד מלוא כחוט השיערה כגון זה שהקב"ה מדקדק עם סביבו כחוט השיערה (בבא קמא נ ע"א), הלכות רבות שהם "כהררים התלוין בשערה: (מסכת חגיגה פרק א משנה ח), ולא נאריך כאן.

⁸ רק היוצר, בורא עולם שיוודע עתותיו ורגעיו יכול לפעול "בחצות הלילה" ולכוון כחוט השיערה. בשר ודם פועל "כחצות הלילה" כדרשה הידועה שראינו ועוד נראה. אבל מה פירוש הדעה הקודמת של ר' בנימין בר יפת בשם ר' יוחנן: הלילה נחלק מאליו? מה הוא רוצה לומר? להמעיט ב"יוצרו חלקו"? לומר שהטבע פועל מעצמו? אולי לומר שהפלא הזה שבו לרעג אנחנו ביום, שנה, או שעה א ובאפס זמן אנחנו ביום, שנה, או שעה ב, הוא חלק מהבריאה וחוזר ומתרחש בכל לילה ולילה? האם נוכל מכאן למצוא סמך לשיטה שמחלקת את הימים לא בשקיעה ובצאת הכוכבים ולא בהנף השחר (דברינו ויהי ערב ויהי בוקר בפרשת בראשית שטרם זכינו להשלים), אלא כשיטה של הלוח הכללי שחצות הלילה הוא המפריד ביום יום ליום? נשמח לשמוע שמועה ולהוסיף לקח מפי שואבי המים.

⁹ חזונו לקשר לאברהם כנ"ל. אבל אם נחזור לחוט השיערה שלעיל ולדיוק של חצות הלילה, כדאי להשוות עם שיר השירים רבה (וילנא) ה ב: "קול דודי דופק, על ידי משה, בשעה שאמר (שמות י"א) ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים. פתחי לי - רבי יסא אמר: אמר הקב"ה לישראל: בני, פתחי לי פתח אחד של תשובה כחודה של מחט ואני פותח לכם פתחים שיהיו עגלות וקרניות נכנסות בו". (ראה מקבילה במדרש תנחומא (בובר) פרשת תולדות סימן יח). חודה של מחט מול חוט השיערה. חוד החומר וקצהו שאינו מושלם לעולם, מול חוד הזמן וקיצו שהוא מושלם וחסר ישות משלו. צריך שגם האדם יעשה משהו, יפתח פתח כחודו של מחט ויזכה לפדות וגאולה ויציאה מעבדות לחרות שהם כחוט השיערה. ראה שוב הדמיון בבראשית רבה י ט, לפעולת הגביהת הקורנס מבעוד יום (שישי) והורדתו על הסדן משתחשך (ונכנס יום השביעי). בני ישראל הגביהו את הקורנס פעם אחרונה כעבדי פרעה לפני חצות והורידוהו ויצאו לחורין אחרי חצות. הפעם לא מאור לחושך, אלא מחושך לאור. ובל מקרה, לשביתה ממלאכה (מעבדות).

¹⁰ עד כאן, וכך גם ר' יהודה בן בתירה בהמשך, בדומה לפסיקתא דרב כהנא לעיל. אבל יש לזכור שמדרש המכילתא שהוא מדרש תנאי, קדום למדרש פסיקתא דרב כהנא שהוא מדרש אמוראי.

¹¹ במדרש זה מובאת רק הדעה של "יוצרו חלקו". זה כוחו וגבורתו של בורא עולם מול בשר ודם. ראה גם פסיקתא רבתי (איש שלום) פיסקא יז - ויהי בחצי הלילה על דוד המלך, שאם נספיק עוד נשוב אליו להלן: "ואחשבה לדעת זאת עמל היא בעיני (תהלים עג טו), אמר דוד: אין בריה יכולה לעמוד על חצי הלילה אלא הקב"ה. אבל אני, עמל היא בעיני. ולפי שאין בריה יכולה לעמוד על חצי הלילה אלא הקב"ה, לפיכך: ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים". חוץ אגב מבתייה בת פרעה שהייתה בכורה וניצלה בזכות שהצילה את משה, ראה שמות רבה יח ג: "הנקבות הבכורות אף הן מתות, חוץ מבתייה בת פרעה שנמצא לה פרקליט טוב זה משה שנאמר (שמות ב) ותרא אותו כי טוב הוא. לפיכך אמר שלמה: טעמה כי טוב סחרה (משלי לא) ותקם בעוד לילה. באיזה לילה? ויהי בחצי הלילה". ראה דברינו **בתייה בת פרעה** בפרשת שמות.

¹² ר' אליעזר אינו רואה דקדוק גדול בין "כחצות הלילה" ובין "בחצי הלילה", בשניהם הכוונה עד חצות. נראה שבדרך זו הלכו רבים מפרשני המקרא. ראה אבן עזרא שמות יא ד: "כחצות הלילה - יש מדקדקים שאמרו כחצות שם הפועל. והטעם כאשר יהיה חצי הלילה בשוה, כי רצו לדמותו כמו ויהי בחצי הלילה (שמות יב, כט). וידוע כי אין יכולת בחכם לידע רגע חצי היום כי אם בטורח גדול בכלים גדולים של נחושת, ואף כי חצי הלילה שהוא יותר קשה. ולפי דעתי אין צורך לכל זה, כי פירוש כחצות הלילה, כאשר יעבור חצי הלילה הראשון. וככה בחצי הלילה (שמות יב, כט) הנשאר. והעד הנאמן, ויהי בחצי הלילה ויחד האיש וילפת (רות ג, ח), חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט, מב)". רש"ם על הפסוק מוסיף ביאור: "כחצות הלילה - כחצות מן חצה, כמו כעשות מן עשה, כעלות המנחה מן עלה. כלומר כשיגיע זמן יציאת ישראל כשיחצה הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ובשעת מעשה ראוי לכתוב ויהי בחצי הלילה בב"ת. זהו לפי פשוטו. כי כשאמר משה לפני הזמן של מכת בכורות אז ראוי לאמר כחצות, כלומר כשיגיע אותו זמן שיחצה הלילה". ורש"י מביא כדרכו את הפשט מול הדרש ואומר: "כחצות הלילה - כהחלק הלילה. כחצות, כמו (מלכים א יט כה) כעלות, (תהלים קכד ג) בחרות אפס בנו. זהו פשוטו לישובו על אופניו, שאין חצות שם דבר של חצי. ורבותינו דרשוהו כמו בחצי הלילה (שמות יב כט) ואמרו, שאמר משה כחצות, דמשמע סמוך לו או לפניו או לאחוריו, ולא אמר בחצות, שמא יטעו אצטגוניי פרעה ויאמרו משה בדאי הוא".

רבי בחיי בן אשר שמות יא ד פרשת בא – משה חשש מהחרטומים

וכיון שנאמנו דבריו בכל המכות והיה ענין החרטומים והאצטגנינים הולך לאחור בשקריהם ופחזותם וענין אמיתת נבואת משה מתגבר והולך, לכך נתירא משה במכה זו האחרונה שהיא חתימת עשר מכות, פן ימצאו החרטומים והאצטגנינים מקום לטעות בדבריו מה שלא מצאו עד עתה בין המכות הקודמות. כי אם היו מוצאים עתה מקום לטעות, יהיו מכחישים כל המכות והאותות והמופתים למפרע ויתחלל שם שמים. וע"כ היה הענין מוכרח למשה שהוצרך לשנות לשון השם יתברך פן יטעו הם ויכחישו למפרע ונמצא שם שמים מתחלל, וחשש בזה במכה האחרונה לפי שכל האותות הקודמים תלוין בה.¹³

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק כט – זמן נפילת המלכויות

ויהי בחצי הלילה - משה אמר להן לישראל: "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" (יב יב) ולא קבע להן זמן. שלא יהו יושבין ומהרהרין הרהורין רעים ואומרים: כבר הגיעה שעה ולא נגאלנו. אבל כשאמר לו משה לפרעה, מה הוא אומר: "כה אמר יי כחצות הלילה וגוי" (שמות יא ד).¹⁴ אמר לו: הדבר שקול לכשיחצה הלילה אם כחוט השערה ולמעלה, אם כחוט השערה ולמטה. יושב על אבן שעות ומכוין את השעה כחוט השערה, שאין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא. אלא הגיע זמנה של מלכות ליפול ביום - נופלת ביום. בלילה - נופלת בלילה.¹⁵

פירוש חזקוני על הפסוק – פרשת החודש בין מכת חושך למכת בכורות

"ויהי בחצי הלילה" - ראויה היתה פרשה זו להיות סמוכה לפרשת "ולא שלח את בני ישראל מארצו" (לעיל יא ו),¹⁶ כדי להיות כל המכות על הסדר. ומה שנכנסה פרשת החודש באמצע, להודיעך איך נמלטו בכורי ישראל כשבא המשחית על מצרים.¹⁷

בראשית רבה פרשה כז סימן ב – סבבים של רוע, כעס ועונש – גם זה הבל

"וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ" (בראשית ו ה). כתיב: "כִּי כָל־יָמָיו מִכְּאֲבִים וְכַעַס עֵינָיו גָּם־יִבְלֶלְהָ לֹא־יִשְׁכַּב לְבֹו גָם־זֶה הֶבֶל הוּא" (קהלת ב כג). "כי כל ימיו מכאובים" - זה דור אנוש ודור המבול ... אלו סדומיים ... אלו המצרים שהיו מכאיבים להקב"ה במעשיהם הרעים: "וכעס ענינו" - שהיו מכעיסים להקב"ה במעשיהם הרעים. "גם בלילה לא שכב לבו"¹⁸ - זה הקב"ה מלהביא עליהם פורעניות ביום ופורעניות בלילה. זהו שכתוב: "ויהי בחצי הלילה". "וגם זה הבל הוא".¹⁹

¹³ פרשני מקרא כאבן עזרא ורשב"ם (נזכרים להלן) אינם רואים בהבדל בין "כחצות הלילה" ו"בחצי הלילה" בעיה, אבל רש"י כנראה בעקבות המדרשים לעיל אומר: "כחצות הלילה - ולא אמר בחצות, שמא יטעו אצטגניני פרעה, ויאמרו משח בדאי הוא". בא פירוש רבי בחיי ומרחיב מאד במוטיב זה (כדרכו לעתים קרובות על רש"י). אחרי שאמרו "אצבע אלהים היא" ואחרי שלקו בשחין, עדיין החרטומים קיימים ויש לחשוש מדבריהם, עד כדי שיצא ח"ח חילול השם. ראה דברינו [החרטומים](#) בפרשת וארא.

¹⁴ עד שאנחנו שוקלים "כחצות הלילה" מול "בחצי הלילה", בא מדרש זה ואומר שכל זה נאמר בין משה ופרעה, אבל לבני ישראל, מחשש שמא ירגנו וירטנו, נאמר סתם "בלילה הזה" ללא ציון זמן ברור. השווה מדרש זה עם פסיקתא רבתי פיסקא יז - ויהי בחצי הלילה: "אמר הקב"ה למשה: לך אמור להם לישראל: ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (שמות יב יב). הלך משה ואמר לישראל: כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שמות יא ד). אמר הקב"ה: כבר הבטחתי למשה ואמרתי לו: בכל ביתי נאמן הוא (במדבר שם), יהא משה עבדי כזב? אלא מה אמר משה כחצות הלילה, אף אני פועל בחצי הלילה".

¹⁵ ולהוותנו הגיעה לאחר שנים רבות של חירות (יחסית) בימי בית ראשון, גם שעתה של מלכות ישראל ליפול, כפי שהוא מסיים שם: "ואף כשהגיע זמן של אבותינו ליפול, מה נאמר בהן? אוי לנו כי פנה היום וגו' (ירמיה ו ד)". ראה מדרש איכה רבה (בובר) פרשה א שמונה את כל הלילות בהיסטוריה של עם ישראל, טובים כרעים: "לילה, זה לילו של סנחריב, דכתיב: ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה שמונים וחמשה אלף איש (מלכים ב יט לה). לילה, זה לילו של פרעה, שנאמר: ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט). לילה, זה לילו של סיסרא ... לילה, זה לילו של גדעון ... לילה, זה לילו של ט' באב, דכתיב: בכה תבכה בלילה (איכה א ב)". וכבר רבו המדרשים על הקשר בין ליל פסח וליל תשעה באב שחלים, עפי' כללי הלוח ובסימן א"ת ב"ש באותו היום בשבוע (איכה רבה במספר מקומות). כך גם בשמות רבה פרשה יח סימן ה, ראה שם. ויהי בחצי הלילה בו "היו ישראל אוכלין ושותין ושמיחין ... והמצריים צועקים במר נפש על המגפה שבאת עליהם" (פרקי דרבי אליעזר פרק מז), הפך, בעוונותינו הרבים לליל החורבן בו "בכה תבכה בלילה" כנסת ישראל.

¹⁶ סוף מכת חושך. סוף פרק יא. בפרק יב שלאחריה באה "פרשת החודש".

¹⁷ לבני ישראל אין זמן לשבת ולהרהר הרהורים על משה והקב"ה ולחשב אם שעת הגאולה טרם הגיעה או שמא חלפה ועברה (ולא התקיימה). הם עסוקים במצוות הפסח ושאר ההכנות ליציאה ממצרים. ומשמע מפירוש זה, שגם "בני בכורי ישראל" לא היה ניצל, אם לא שעסקו במצוות הפסח (ועפי' חז"ל גם מצוות מילה).

¹⁸ לא עצם עין, לא ישן.

¹⁹ ראה שם שהמדרש מבליט את הגמול של מידה כנגד מידה שהקב"ה העניש את המצרים שחטאו כנגדו וכנגד בני ישראל ביום ובלילה. כך גם באנשי סדום, דור אנוש, דור המבול ועוד - כל הדורות שהכעיסו במעשיהם הרעים. אלא שנראה שיש למדרש זה, הממוקם בסוף פרשת בראשית, על הפסוק הפסימי כל כך: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ ... וינחם ה' פניו אשר אהרץ את האדם וכו'" (ראה הפסוקים במלואם שם שמביאים להחלטה על המבול), משמעות הרבה יותר רחבה. מדרש שמות רבה וסיעתו (מדרשי תנחומא) נותנים ל"ויהי בחצי הלילה" את ההקשר הספציפי של שיא מכות מצרים שהם תגובה לשעבוד הקשה ותחילת גאולת ישראל. אבל

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק מ ומושב בני ישראל – חשבון השנים

בחצי הלילה נדבר עם אבינו אברהם בין הבתרים ובחצי הלילה נולד יצחק ובחצי הלילה לקו בכורות מצרים, שנאמר: "ויהי מקץ" - קץ אחד לכולן: שלושים שנה וארבע מאות שנה. שלושים שנה אלו מה טיבן? מיום שנידבר עם אבינו אברהם בין הבתרים ועד שנולד יצחק - ל' שנה. ומשנולד יצחק ועד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה.²⁰

ספרי במדבר פסקא קטו - "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת" - תכלת הוא כליה

ר' שמעון בן אלעזר אומר: למה נקרא שמה תכלת? על שם שנתכלו המצריים בבכוריהם שנאמר: "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור" (שמות יב כט).²¹

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק א הלכה א - ניגון חצות הלילה

"חצות לילה אקום" והוא אומר "על משפטי צדקך" (תהלים קיט סב).²² ומה היה דוד עושה? רבי פינחס בשם רבי אלעזר ברבי מנחם: היה נוטל נבל וכינור ונותנו מראשותיו ועומד בחצי הלילה ומנגן בהם, כדי שישמעו חבירי תורה. ומה היו חבירי תורה אומר(ים)? ומה אם דוד המלך עוסק בתורה, אנו על אחת כמה וכמה!²³

שבת שלום מחלקי המים

מדרש בראשית רבה, המקשר את שעבוד מצרים לרעות רבות אחרות, ולמקור הבראשית של "רבה רעת האדם בארץ", נותן משמעות אוניברסלית ותמיהה גדולה על התכלית של כל סבבי הרוע-עונש-גאולה, ששעבוד מצרים הוא אחד מהם. נושא זה מאד משמעותי ומעצב כלפינו כיהודים, אבל גם חלק מההבל הגדול שבעולם: "גם זה הבל הוא" בנוסח שלעיל, או: "גם זה הבל ורעה רבה" בנוסחאות אחרות של המדרש. שניהם פסוקים מקהלת. חיבור הבל קהלת לסוף פרשת בראשית הוא אכן עניינו של מדרש בראשית רבה אליו נסחפנו. חיבור הבל קהלת עם המכילתא מעיל והקשר לליל תשעה באב (הערה 15), הוא עניינו של מדרש שמות רבה וסיעתו.

²⁰ ראה המדרש המלא שם שמתעכב על הסתירה הידועה במנין שנות הגלות במצרים, אם הוא ארבע מאות ושלושים כמו שכתוב: "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה" (שמות יב מ וכן בפסוק הסמוך), או מאתיים ועשר שנים כפי חשבון קורות העתים וכמנין רד"ו (ראה רש"י בראשית טו יג בברית בין הבתרים ושם בתורה "ארבע מאות שנה", וכן רש"י בפרשתנו שמות יב מ). ראה גם בגמרא מגילה ט ע"א ששינו לתלמי המלך בתרגום התורה לפסוק מ בפרק יב בפרשתנו וכתבו: "ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות ארבע מאות שנה". הפתרון שמציע המדרש הוא להבחין בין מנייה מירידת יעקב ובניו למצרים, היינו הישיבה הפיסית במצרים, ובין מנייה מרגע הבשורה על הגלות בברית בין הבתרים שהוא ארבע מאות ושלושים שנה. ומיום לידת יצחק ארבע מאות שנה. זה פתרון שמופיע במקומות רבים במדרשים ובפרשנים, כגון במקבילה במדרש מכילתא דרבי ישמעאל מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה יד. אך מה שמעניין אותנו, הוא הדיוק כחוט השעה, על היום והרגע. אם ברית בין הבתרים הייתה בחצי הלילה, כך גם רגע היציאה ממצרים. בדיוק מה שנגזר, לא רגע אחד יותר ולא אחד פחות. "יודע רגעיו ועתותיו" גם בחשבון ההיסטורי הארוך. ראה גם הסיומת במקבילה במכילתא דרבי ישמעאל: "ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה, מגיד שמכיון שהגיע הקץ לא עכבן המקום כהרף עין. בחמישה עשר בניסן נדבר המקום עם אברהם אבינו בין הבתרים, בחמישה עשר בניסן באו מלאכי השרת אצל אברהם אבינו לבשרו, בחמישה עשר בניסן נולד יצחק ... ויהי מקץ - קץ אחד לכולן".

²¹ על דרך הפלפול נוכל להקשות ולומר שאם הציצית באה להזכיר את מכת בכורות - "תכלת על שם שנתכלו הבכורות" - הרי לילה לאו זמן ציצית הוא! ובאמת אין אנו מוציאים את הציצית בלילה ומקיימים "וראיתם אותה". אך לפי מדרש זה דווקא הלילה הוא הזמן היותר מתאים לכך! יש לומר שאין הקב"ה חפץ במפלת הרשעים (ראה דברינו [מעשה ידי טובעים אתם אומרים שירה](#) בשביעי של פסח), לפיכך, מקיימים את "ראיתם אותה" של התכלת וזוכרים במכת בכורות ביום, ברגע היציאה ממצרים ולא ברגע שמתו הבכורות. ועוד יש לומר שבלילה אינו מבחין בין תכלת ללבן ... ועד כאן אינטרמצו של פלפול ליטאי על מדרש אגדי.

²² ראה החיבור בין תיקון חצות של דוד ובין יציאת מצרים בחצי הלילה, גם בשמות רבה יח ה, פרשת בא: "אֶזְכְּרָה נְגִינָתִי בְלֵילָה עִם לְבָבִי אֲשִׁיחָה וְיִחַפֵּשׂ רוּחִי (תהלים עז ז) - נזכר אני מה שעשית לנו במצרים ומנגנון שעשית למצרים". דוד המלך קם בחצות הלילה להזכיר את "ויהי בחצי הלילה".

²³ והמשך המדרש שם: "אמר רבי לוי: כינור היה תלוי כנגד חלונותיו של דוד. והייתה רוח צפונית מנשבת בלילה ומנפנת בו והיה מנגן מאיליו. הדה הוא דכתיב: והיה כנגן המנגן - כנגן במנגן אין כתיב כאן, אלא: כנגן המנגן - הכינור היה מנגן מאיליו". עוד הרבה חצות הלילה יש שלא הבאנו ולא דרשנו, וגם הרוח הצפונית הפורטת על כינור דוד ומעירה אותו לתיקון חצות, מביאה בכנפיה מדרשים נוספים ויפים. אבל כבר הרבה אחרי חצות ועת לסיים. יהי רצון שנזכה לנגינות הרבה וחברים הרבה לנר תורה שלעולם לא יכבה, כל ימי נגינותינו ונגיעותינו. וזה, קהלת, איננו הבל!